Fäbodliv i Vigge

I en artikel i Bergvind 1962 berättar P Joel Jönsson om hur han minns livet på en fäbodvall tillhörande Vigge by. Bilderna kommer från Östbergsbodarna som tillhör byarna Östberg och Österskucku.

I god tid på vårvintern försäkrade sig bönderna om fäbodpiga (butöus) till sommaren. Det hörde till vanligheten att en bodpiga kunde tjänstgöra för samma bönder (bulag) i decennier såvida hon icke gifte sig. Någon vecka eller dagar före midsommar, eller efter det gamla talesättet “man skall buföre då björklövet är stort som ett musöre”, samlades alla, som hade sina kreatur i samma fäbod, tidigt på morgonen för “buföring”.
Kvällen förut hade husbonden packat ner i klövjedoningen allt som var nödvändigt för vistelsen i bodarna, t. ex. “flöutbyttor”, smörbårar, messmörkaggar, litet gröpe och salt (till “slejke”) m. m.

Sängkläder, porslin och andra husgerådssaker fanns förut inlåsta i ett härbre i bodarna. Tråg etc. förvarades också där. Vid avfärden lastades klövjedoningen och sadeln i en arbetskärra, som skapligt kunde köras efter den steniga och gropiga vägen till Moberget, varest kärran lämnades och klövjningen vidtog. Avståndet till de efter denna väg närmast liggande fäbodarna, Mobodarna, Anders-Persbodarna, Dalåsbodarna, Östra Hallåsen,

Östra Svartåsen, Östra Galåbodarna samt Nybodarna varierade mellan ca 2, 2½ och 3 mil. Husmodern och barnen följde alltid "till-vägs" ett par kilometer vid avresa.

Antingen någon tid före "buföringen" eller i samband därmed, framkördes och upphöggs erforderlig ved för sommaren samt vidtogs nödvändiga reparationer å byggnader och gärdesgårdar etc. Kosthållet till fäbopigan beräknades efter det antal kor, som varje bonde hade i "bulaget". 2, 3 eller möjligen flera, jordbrukare byggde gemensamt stuga, ladugård, härbre och kokhus, som då utgjorde ett "bulag".

På en fäbovall fanns det i regel 4—6 dylika “bulag”. Fäbodar anlades där betes- och vattentillgången var lämplig härför, samt på torr och för någon odling gynnsam plats. Fäbodpigans dagsverke började redan omkring kl. 3 på morgonen, kunde också bli förr, beroende på hur mycket “avaut” (mygg, knott och broms m. m.) som tidvis antastade kreaturen.

Det första man då gjorde var att mjölka korna, varefter dessa utsläpptes i ett instängt “tra” medan bopigan “mockade” och rengjorde i ladugården. Härefter öppnade samtliga bopigor i vallen grindarna eller “leet” till inhägnaden och samtliga kreatur, med pigorna “köukande” (locktoner) i spetsen “lockade sta” d.v.s. följdes en bit på vägen till den för dagen avsedda betesplatsen.
Efter hemkomsten kokade och drack man gemensamt kaffe, varefter var och en gick hem till sin stuga för att först sila morgonmjölken i trätrågen, som voro placerade på särskilda ställningar i källaren, samt sedan i kokhuset tillverkade ost av föregående dags skummjölk. Grädden hade man förut avskummat och tömt i respektive bondes “ flöutbytta”. Sedan man upptagit den ystade massan ur den stora kopparkitteln, kokades den återstående vasslan till messmör, vilket tog lång tid och drog mycken ved. Det fordrades också en punktlig omröring av den kokande vasslan, och i synnerhet på slutet fick man ständigt röra för att undvika vidbränning.

Alla kärl, tråg samt kopparkitteln skulle nu noggrant rengöras. För rengöring av trågen använde man s. k. “skeftesgräs”, som verkade som ett mycket fint sandpapper. Kitteln skulle skinande blank inuti, vilket var en hederssak för varje bopiga att hålla i minnet.Bopigans mathållning var huvudsakligen beroende av vad bonden (hållaren) levererat. Under alla förhållanden var det fråga om vanlig, enkel husmanskost. Dessutom hade bondhustrun naturligtvis bifogat diverse kaffebröd (“grannlaut”) ifall bopigan skulle få “främmande” etc. Någon gång då och då kunde flickorna bjuda hem varandra på en kopp kaffe med våfflor, varvid man även hade tillfälle att dryfta för dagen aktuella problem. “Hemfolk” hade man också besök av emellanåt. Dels kom någon av kreatursägarna för att “vette”, d.v.s. hämta hem smör och ost (“bumat”), och dels för att avlösa med ‘hållningen”. Man hade också någon gång “buhelg”, då ungdom från hembygden besökte fäbodarna. Gästerna hjälpte då bopigorna med de löpande göromålen, vilka då snart undanstökades, varpå gästerna bjödo av de godsaker, de hade med sig hemifrån, och bopigorna av vad de kunde åstadkomma. Härefter vidtog den av alla efterlängtade gammeldansen, som från slutet av 1890-talet till 1920 alltid anordnades vid Viggesågen, med den gamle Erik Hansson och hans söner, Johannes och Göran, som spelmän. Det blev extra gott ljud i fiolerna sedan spelmännens kaffe ett par gånger erhållit en speciell påfyllnad. Dylika “helgdagar” voro mycket uppskattade och efterlängtade, och det råder ingen tvekan om att alla hade roligt av denna avkoppling.

Naturligtvis hade “butöuserna” någon lördagskväll besök av sin pojkvän från “bygden”, som då i regel stannade till söndagskvällen. Den långa promenaden avskräckte ingen. Någon egentlig fritid kunde fäbodflickorna icke få, ty då de nödvändiga, dagliga göromålen voro undanstökade man skulle ju även städa, laga mat, bära in ved samt hämta vatten från kallkällan, som antingen fanns inom vallen eller också i dess omedelbara närhet. (Mig veterligt hade man icke behövt gräva någon brunn å någon av de förut nämnda fäbodarna, utan hade man vid anläggningen sett till, att kallkällor fanns i närheten.) För kreaturens vattenbehov behövde man icke ha något bekymmer. På betesplatserna fanns det gott om bäckar, åar, källor och tjärnar, ur vilka kreaturen själva fyllde sitt behov.

Kreaturen kom också hem till vallen i god tid på eftermiddagen, och märkligt nog även själva visste i vilken ladugård de hörde hemma. Efter mjölkningen och den obligatoriska disken av mjölkärlen m. m. var man i regel också redobogen att gå till sängs, för att få en behövlig vila till en ny arbetsdag.

Bodpigornas klädedräkt var enkel, men praktisk. Särskild klädsel användes vid vistelsen i ladugården, och denna dräkt togs aldrig in i stugan. Vid vallning av kreaturen klädde man sig efter väderleksförhållandet; skorna voro av kraftigare läder med högre skaft, och att dessa, såväl som de lättare lågskor som användes hemma i vallen, voro hållbara, kunde man lita på då de voro gjorda för hand av byskomakaren där hemma. All redskap var mycket enkel, och givetvis tillverkad inom orten. Mjölkpallen bestod av en plankbit, vari fyra runda fötter inborrats. Mjölkstävan var av trä, och en av stavarna var längre än de andra och formad till ett handtag. Stävan hade mjölkerskan inklämd mellan knäna under mjölkningen. Mjölken i stävan tömdes sedan, undan för undan i byttor, även dessa i regel av trä, som man hade hängande i stora träkrokar, som var fästade i någon av ladugårdens takåsar. Då man silade mjölken i trågen använde man icke enbart silen, utan lade även en "siltapp" i silen. Denna var virkad av tvättat nöthår e. d., och tjänstgjorde som ett ordentligt filter. Smöret kärnades i en "holk" av trä med stav, i vars nedre ända ett kors av björkträ var fästat. I ändarna på detta träkors fanns en urholkning, vari en ring av vridna björkvidjor var inpassad. Staven liknade således en skidstav, utan spets.

Efter kärningen upptogs smöret och lades i en "osträнna" (Ett plant trästycke med upphöjda kanter, och försedd med en urgrävd smal förlängning å ena långsidan, som utgjorde "rännan".) I denna osträнna ältades och kramades smöret fritt från kärnmjölk samt saltades. Härefter packades smöret ner i respektive husbondes "smörbår", likaledes av trä. Kokhuset var uppfört av bräder med tre sidoväggar och helt

öppet framtill. Taket sluttade bakåt, och höjden framtill var tilltagen så, att en person kunde stå rak vid passningen av kitteln. Från golv till tak var inpassad en vridbar “spisstolpe”, varå en höj- och sänkbar järnstång var fästad. Denna stång var försedd med en krok, varå man hängde den stora kopparkitteln. Den stora, öppna spisen i stugan var också försedd med stolpe och järn, ifall olämplig väderlek skulle göra kokning inomhus nödvändig.

Möblerna i stugan voro ganska primitiva. Ett väggfast bord, två britsar, varav den ena utgjorde sängplats för bopigan och den andra för “hemfolk”. (Tvivelaktigt är dock om denna säng togs i anspråk av den pojke, som på lördags kvällen hälsade på bopigan).

Ett par pallar och säte, med inborrade eller påspikade ben, samt väggfasta bänkar, utgjorde i huvudsak hela möblemanget.
Vid avfärd till och från fäbodarna, samt då bopigan “lockade sta” kreaturen, hade hon en liten väska av tyg (slejtjetaske) hängande vid midjan, innehållande en blandning av gröpe och salt, av vilket korna någon gång då och då fick sig en nypa, vilket de högeligen uppskattade.

Näverlurar eller pipor användes icke vid frambringande av locktoner, utan var det en särskild “köuklåt” som bopigorna använde.

En viggeflicka, Brita Eriksson, som reste till Amerika, kunde denna låt, och amerikanerna blevo så förtjusta över densamma, att upplagan av de tryckta noterna snabbt tog slut. (Då flickan var en av mina ungdomskamrater, erhöll även jag ett exemplar, som jag nog har liggande bland andra noter).
Viggeböndernas fäbodar användes hela sommaren enbart för kreatursskötsel och någon flyttning förekom således icke. Från Mobodarna flyttades dock kreaturen på sensommaren till höstbodarna, belägen ca en halv mil från Mo by.

Fäbodstuga, kokhus och härbre låg i närheten av varandra inne på vallen, då däremot ladugården alltid placerades vid gränsen till betesmarkerna. I enstaka fall kunde någon bonde bo i fäbodarna även vintertiden då körning av husbehovsvirke och ved etc, skulle företagas, och kunde i så fall även ett stallbygge uppföras. Alla byggnader, utom kokhuset, voro uppförda av timmer, med tak av bräder eller spån.

Hela fäbovallen var inhägnad runt om med stark och tät gärdesgård (skihaga), och inom vallen hade nästan varje bonde en särskild, odlad vallbit, som också i regel var inhägnad.

Dessa vallar skulle givetvis slås och bärgas på sensommaren, och detta kunde ibland vara ett verkligt problem för den, som skulle utföra detta arbete. Sedan man slagit vallen, hopräfsades höet i strängar (brejer) för att soltorka på marken, men man kunde också omedelbart härefter få räfsa ihop höet och placera det i stackar (draugann) om man såg att en regn skur var i annalkande. Var det riktigt ogynnsamt, kunde man få dubbelarbete på detta sätt i många dagar innan man kunde få höet i ladan. Vintertiden hemkördes höet och messmöret (Man körde u kjaln) samt medtog då till bodarna ny sänghalm.

Sista dagen man vistades i fäbodarna före hembuföringen, tillreddes “kesmus” och grynost av all kvällsmjölken, varefter hemfärden företogs senare under natten. Morgonmjölkningen verkställdes således hemma på byn. Både hästar och kor voro under hemfärden prydda med “blommor och blader” och husmödrar och barn voro åter på benen för att välkomna butös och kreatur. Då “buförshelgen” räknades som en stor högtid, jämförlig med julhelgen, firades den med pomp och ståt. Länge hade ungdomen väntat på buförsbalen, som även var en upplevelse för äldre personer.

Avlöningen till “butöusa” på 1890-talet är det omöjligt att komma ihåg. Visserligen vistades jag själv, tillsammans med min moder, en sommar i bodarna, men hur mycket min mor hade i avlöning minns jag inte, kanske jag heller icke hade något intresse härav. Åren 1916 och 1917 var emellertid avlöningen för sommaren 2 kronor pr ko, jämte ett par skor och en kjol i naturaförmåner. Dessutom fingo bopigorna “småkakor” bestående av t. ex. några assietter eller andra saker av porslin m. m. Man betalade även 2:50 pr ko,

men erhöll man då inga naturaförmåner, utom de obligatoriska “ småkakorna”.
Bland redskapen får man inte glömma messmörspaden av trä, till formen liknande ett barkjärn, som man använde för att röra i kitteln under kokningen.

En del fäbodstugor äro underhållna och i relativt gott stånd, medan andra däremot fått förfalla och kommer att ruttna ner. Man bryr sig heller icke om att riva och frakta hem dem till ved, då dels arbets- och transportkostnader ställer sig allt för höga härför. I många fall vet man för övrigt numera icke vem som är den rätte ägaren till åbyggnaderna. Önskvärt vore naturligtvis det fäbodarna åter kunde tagas i bruk för sitt ursprungliga syfte, i all synnerhet som goda väg- förbindelser nu finnes, men flykten från landsbygden och konjunkturerna i övrigt omöjliggör detta. Ännu så länge! Att åtminstone stugorna och en del andra hus borde underhållas och räddas från förgängelse, vore naturligtvis önskvärt, men intresset härför synes vara minimalt.
Ostlöpe erhöll man av en “tjese”. Man tog löpmagen från en slaktad spädkalv; fyllde den lagom med koksalt, vecklade hop öppningen, som genomborrades med en spetsig trästicka, varefter den upphängdes för torkning. Sedan den torkat och blivit hård, var den färdig för användning. Den fick då ligga en viss tid i litet vatten, som sedan tömdes i den mjölk som skulle ystas. Tjesen upphängdes sedan på nytt för torkning. Sedan tjesen förbrukats, och icke längre var till någon nytta, var det i regel någon lämplig person från “bygden”, som vid hemkomsten hittade en dylik i sin packning. Butöserna kunde konsten att oförmärkt smussla in dylika mindre trevliga saker i besökandes tillhörigheter.

Givetvis fick butösen lämplig “betalning” vid nästa besök. Flickornas uppfinningsrikedom ifråga om upptåg var nästan obegränsad.

Alla bopigorna skulle naturligtvis valla korna var sin dag på sensommaren. Då hade alltid bopigorna med sig något handarbete, eller också vred hon björkvidjor och tillverkade någon “tralg” eller “bäse”. (kobindslen). Vid hembuföringen borde alla kreaturen vara försedda med nya bindslen. Hembuföringen skedde i slutet av augusti eller i början av september.

En “spökhistoria” bör också räddas undan glömskan. I en gammal fäbodstuga (platsen vill jag ej nämna) kunde den för året nya bopigan under vissa nätter icke få en blund i sina ögon på grund av ett mystiskt ljud, liknande ett spädbarns jämmer, som kunde pågå hela natten. Samma upplevelse hade även ett par turister, som vid ett tillfälle övernattade i stugan. Alla efterforskningar varifrån lätet kunde härstamma, voro också fruktlösa. Då bopigan, som till sist blev alldeles utschasad av allt nattvak, meddelade sina husbönder att hon nästa sommar absolut icke ville tjänstgöra i bodarna, såvida hon även då skulle bo i den gamla stugan, funno sig ägarna till stugan nödsakade att på kortast möjliga tid uppföra en ny stuga något längre in på vallen. Här blev det också lugnt, och bopigan kunde nu sova ostörd. Den gamla stugan fick dock stå kvar tills något år in på 1900- talet, då den började förfalla. Ägarna beslöto då att riva stugan och förvandla den till ved. Vid uppbrytning av golvtiljorna, som bestodo av kluvna stockar, med den hyvlade flatsidan uppåt, upptäckte de till sin häpnad att ett skelett av ett nyfött barn låg under en av tiljorna. Efter någon rådplägning lades skelettet i en liten låda,

varefter lådan nergrävdes utanför vallen. Ceremonin var enkel. En av männen läste en bön, och uttalade samtidigt en önskan, att den lille hädanefter skulle få vila i ro. Någon efterräkning förekom icke, utan gubbarna behöllo historien för sig själva. Kanske anade man vem som var moder till barnet, men även detta fick bli en hemlighet. Möjligen kunde också ett oroligt samvete hos någon av männen bidraga till tystnaden.